

Ольга ДВОРОВА, асп.,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, м. Київ
ORCID ID: 0000-0001-9029-6308

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ГОЛОСНИХ КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ ТА ТУРЕЦЬКОЇ МОВ

У статті досліджено характерні особливості кримськотатарських та турецьких голосних. Проаналізовано способи артикуляції. Визначено спосіб творення окремих голосних звуків. З'ясовано умови появи довгих голосних звуків. Досліджено специфічні звуки.

Ключові слова: кримськотатарська мова, турецька мова, фонетика, голосні звуки, вокалізм.

Фонетична система мови досить часто стає об'єктом дослідження, адже правильне використання звуків та прочитання слів може суттєво вплинути на сенс сказаного. Фонетичний склад кримськотатарської мови потребує детального вивчення, зважаючи на перехід кримськотатарської мови на латинську графіку. Порівняння голосних кримськотатарської та турецької мов також є доцільним, оскільки обидві мови належать до алтайської мовної сім'ї та є тюркськими.

Дослідження та вивчення фонетичної системи та, відповідно, голосних звуків тюркських мов є одним із ключових аспектів сучасної тюркології. Фонетичній тематиці присвячено значну кількість праць: А. Меметов «Голосні у кримськотатарській мові» [4], А. Меметов «Кримськотатарська мова. Фонетика» [5], Е. Решетов «Система вокалізму та консонантизму південнобережного діалекту кримськотатарської мови» [8], С. Харахади «Навчання першокласників вимові специфічних звуків кримськотатарської мови на уроках навчання грамоті» [11], Б. Авраменко «Класифікація голосних і приголосних звуків у турецькій та українській мовах: компаративний аспект» [1]. Переважна більшість представлених праць описувала безпосередньо кримськотатарську або турецьку мови окре-

мо, не зіставляючи їх одна з одною. Зважаючи на це, виникла потреба у праці, яка б здійснила такий аналіз.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що питання фонетики цікавить багатьох фахівців, викладачів тюркських мов, що займаються постановкою вимови. Вивчення голосних кримськотатарської та турецької мов у порівняльному аспекті може полегшити процес викладання однієї з мов як другої тюркської мови.

Метою дослідження є вивчення фонетичних властивостей кримськотатарської та турецької мов, а також порівняльний аналіз характеристик, отриманих для голосних кожної мови.

Завдання дослідження зумовлені поставленою метою та є такими:

- 1) проаналізувати наявний теоретичний та практичний матеріал;
- 2) виявити схожі риси голосних кримськотатарської та турецької мов;
- 3) встановити відмінні риси голосних кримськотатарської та турецької мов.

Об'єктом наукового дослідження є система голосних кримськотатарської та турецької мов. **Предмет дослідження** – особливості голосних кримськотатарської та турецької мов, їх спільні та відмінні риси.

Вивчення голосних становить собою значний інтерес при порівняльному вивченні мов, метою якого є визначення сукупності спільних та відмінних рис властивих мовам, що порівнюються, а саме: кримськотатарській та турецькій.

За класифікацією тюркських мов А. Самойловича, кримськотатарська мова належить і до кипчацької групи мов (тау-група), і до огузької групи мов (ол-група). Турецька мова ж тільки до огузької групи мов [3]. Зважаючи на це, фонетичні явища двох мов різняться та становлять значний інтерес для дослідників.

Система голосних кримськотатарської мови.

Голосні фонемі кримськотатарської мови за особливостями артикуляції характеризують такими ознаками як (див. табл. 1):

- 1) повітряний потік при вимові голосних не зустрічає перешкод на своєму шляху;
- 2) напруженість мовленнєвого апарату рівномірна;
- 3) потік повітря, що видихається при вимові голосних, слабкий [5, с. 6].

Голосні звуки кримськотатарської мови

За вертикальним положенням язика	За горизонтальним положенням язика			
	Переднього ряду		Заднього ряду	
	Огублені	Неогублені	Огублені	Неогублені
Верхні (вузькі)	ï	i	u	ı
Середні (напівширокі)	ö	e		
Нижні (широкі)			o	a

Літера е вимовляється у кримськотатарській мові як е (на початку слова) і як є всередині та наприкінці слова.

Варто звернути увагу на особливості артикуляції специфічних звуків кримськотатарської мови. У кримськотатарській мові є ще два специфічних голосних – [ö] та [ü]: один із них, середній між звуками [o] та [e], промовляється при положенні язика для вимови звука [e], а губ – для вимови звука [o]. У кримськотатарському алфавіті цей звук позначає літера ö. Приклади: ötmek – хліб, щебетати, ölmek – помирати, söreme – витрата, böyle (öyle) – такий, так, ödünç – позика, борг, bölük – відділ, розділ, köy – село, kök – небо, блакитний, ög – перед, göl – озеро, söz – слово, söylemek – казати, мовити.

Голосний звук [ö]. При утворенні звука [ö] рот відкритий, щелепа трохи опущена вниз, губи округлені та висунуті вперед. Передня частина язика просувається вперед. Голосові зв'язки вібрують. Повітря проходить вільно. Звук утворюється у передній частині рота. Звук тонкий (м'який), середньої ширини, лабіалізований, голосний [11, с. 365].

Голосний звук [ü]. При утворенні звука рот відкритий, щелепа опущена. Передня частина язика просувається вперед і підіймається до піднебіння, а кінчик язика притискається до нижніх зубів. Губи округляються і висуваються вперед. Звук утворюється у передній частині рота. Голосові зв'язки вібрують. Звук тонкий (м'який), вузький, лабіалізований голосний [11, с. 365].

Попри описувані особливості артикуляції, носії мови іноді промовляють *ö* як [o], *ü* як, [u] і як [i]. Наприклад, у словах *sevgi*, *yengillik* [9], *Avtora şeerî, üslûp* [6].

Слід також зазначити, що зазвичай коротко, як призвук, промовляють звуки [i], [i], [u], [ü]. Наприклад: слово *sinif* – клас – наближається до [s-nf], *tîl* – мова, язик – [t`-l], *otur!* – сідай – наближається до [o-tr], *kümüş* – срібло – близько до [k`-mş] [10, с. 9].

Крім цього, для кримськотатарської мови характерна наявність довгих голосних звуків, таких як [aa], [ee], [ii].

Довгі голосні своєю чергою бувають первинні та вторинні. Первинні чи давньотюркські довгі голосні не можуть бути поділені на комплекс інших окремих звуків. Вторинні чи комбінаторні довгі голосні виникають унаслідок фонетичних процесів, що відбуваються в слові. Для сучасної кримськотатарської мови первинні довгі голосні не є характерними.

Як зазначає А. Меметов, вторинні довгі голосні виникли у кримськотатарській мові за таких умов:

1. Довгота голосного утворилася у запозичених словах з арабської та перської мов у зв'язку з випадінням окремих звуків, невластивих для фонетичної системи кримськотатарської мови (довгі голосні передаються на письмі поєднанням двох голосних);

2. Довгота голосного утворюється внаслідок випадіння придихового [h], як у перських, так і в арабських запозиченнях. Наприклад, *şeer*, *baar*;

3. Через випадіння арабського гортанного приголосного [ʔ] (айн) відбувається стягнення двох однакових голосних в один довгий звук: *taacıp*;

4. Довгота голосного може бути наслідком поєднання двох голосних після випадіння приголосного, що їх розділяв (зазвичай *ñ*, *ğ*). Для прикладу можна навести той факт, що у розмовному мовленні кажуть не *maña*, а *maa*, не *saña*, а *sa*;

5. Іноді зустрічаються довгі голосні, що утворені випадінням приголосних [v], [y]. Як *siyrek*, *si:rek*, *kiyik*, *ki:k* [5, с. 11–12].

Система голосних турецької мови.

У турецькій літературній мові існує вісім коротких голосних [a], [e], [o], [u], [ı], [i], [ö], [ü], що, залежно від положення органів

мовлення, які беруть участь у їх творенні, тобто язика, губ та м'якого піднебіння, поділяються на два типи (див. табл. 2):

- 1) за положенням язика,
- 2) за положенням губ [7, с. 6–7].

Таблиця 2

Голосні звуки турецької мови

За місцем творення	Голосні заднього ряду		Голосні переднього ряду	
	Широкі	Вузькі	Широкі	Вузькі
За ступенем розкриття рота				
За участю губ				
Неогублені	a	ɪ	e	i
Огублені	o	u	ö	ü

Отже, залежно від положення губ, язик рухається переважно у двох напрямках: по горизонталі, тобто відхиляється назад та по вертикалі, тобто підіймається та опускається. При русі язика по горизонталі утворюються два ряди голосних: голосні переднього ряду та голосні заднього ряду.

У турецькій мові голосними звуками переднього ряду є [ö], [ü], [i], [e].

Турецька літера e відповідає українському звуку [e].

У випадку, коли кінчик язика опущений і дещо відсунутий від нижніх зубів, задня частина язика піднята до м'якого піднебіння. За таких умов утворюються голосні, що мають назву голосних заднього ряду.

У турецькій мові голосними звуками заднього ряду є [a], [o], [ɪ], [u].

При русі язика по вертикалі тіло язика у більшій чи меншій мірі підіймається до піднебіння, а кінчик язика залишається лежати внизу [2, с. 6-7].

На сьогодні в турецькій мові є два типи звуків [e]. Один із них – природний [e], а інший – закритий звук [e]. Закритий звук [e] у деяких випадках перетворився на звук [i], а в деяких випадках залишився. Закрите [e] вимовляється так: куточки губ трохи спрямо-

вуються до вух, а підборіддя злегка тягнеться (у статті подано як «é»). Цей звук окремо передавався в орхонських написах. У азербайджанській турецькій мові це показано у формі «е» (природне для турецької е в азербайджанській турецькій показано у формі «ә»). Наприклад, у такому реченні закриті звуки е:

Géce pénceredeki beñekli tekir kédi ténceresindeki eti yédi [12]. – Уночі плямистий кіт на вікні їв м'ясо в каструлі.

Слова зі звуками, які змінюються з [e] на [i], коли вони афіксуються під час висловлювання, зазвичай мають звук [é]. Наприклад; ye- > uyuorum, de- > diyuorum.

Голосна [i] як у кримськотатарській, так і у турецькій мовах має два відтінки: більш задній та більш передній [2, с. 6-7].

Більш задній відтінок зустрічається в таких словах, як sıqıntı, а більш передній: ıq.

Крім цього, у турецькій мові наявні три довгі голосні [aa], [ee], [uu] [7, с. 6-7]. Для турецької мови довгі голосні не є характерними, наявність у слові довгих голосних звуків вказує на те, що слово було запозичене.

Висновки. Підсумовуючи описане вище, можна зазначити, що при розгляді голосних звуків кримськотатарської мови за вертикальним положенням язика виділяють не просто широкі та вузькі голосні, а, на відміну від турецької, і напівширокі. Крім цього, можна виділити такі схожі риси. як особливості вимови [a], [i], [o], [u]. Попри низку схожих фонетичних явищ в обох мовах присутні певні відмінні специфічні риси, а саме: відмінності у вимові ö, ü, i. На цьому прикладі можна відзначити вплив кириличної графіки на кримськотатарську мову. Також у представлених мовах різняться вимова літери е. У турецькій мові цій літері відповідають два фонетичних варіанти: природний та закритий звуки. Для обох мов властива наявність довгих голосних фонем у словах-запозиченнях.

Результати дослідження можуть бути використанні у процесі викладання кримськотатарської та турецької мов як іноземних, зокрема у межах курсу «Друга тюркська мова».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко Б. В. Класифікація голосних і приголосних звуків у турецькій та українській мовах: компаративний аспект. Науковий вісник

Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Філологія». 2019. №40. С. 4–7.

2. Алиева Р. Ю. Сравнительная характеристика фонетической системы турецкого и азербайджанского языков : дис. канд. фил. наук : 10.02.20. Махачкала, 2003. 141 с.

3. Классификации тюркских языков. URL: <http://linguodiversity.narod.ru/Links/Altaic/turkclas.htm>

4. Меметов А. Гласные в крымскотатарском языке. Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Филологические науки. 2011. № 3–2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/glasnye-v-krymskotatarskom-yazyke>.

5. Меметов А. Крымскотатарский язык. Фонетика. Симферополь: КРП «Издательство «Крымучпедгиз», 2012. 72 с.

6. О Европе и европейцах | Видеоуроки «Elifbe». URL: <https://youtu.be/V-zBE6jWpX0/>

7. Раджабалиева Р. Г. Фонетические особенности турецкого и кумыкского языков в сопоставлении с русским : дис. канд. фил. наук : 10.02.02. Махачкала, 2003. 158 с.

8. Решетов Э.С. Система вокализма и консонантизма южнобережного диалекта крымскотатарского языка. Вопросы крымскотатарской филологии, истории и культуры. 2015. № 1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-vokalizma-i-konsonantizma-yuzhnoberezhnogo-dialekta-krymskotatarskogo-yazyka>.

9. Счастье | Видеоуроки «Elifbe». URL: <https://youtu.be/5HGJQ189f-E/>

10. Усеинов С.М. Изучайте крымскотатарский язык (Сорок уроков). Симферополь : Оджакъ, 2005. с. 200.

11. Харахады С. И. Обучение первоклассников произношению специфических звуков крымскотатарского языка на уроках обучения грамоте. Педагогічний дискурс. 2011. № 9. С. 361–366.

12. Karalı e sesi. URL: <https://www.facebook.com/turkcenindirili shareketi/posts/1121050677911064/>.

Olha DVOROVA, PhD student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv
ORCID ID: 0000-0001-9029-6308

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF VOWELS OF CRIMEAN TATAR AND TURKISH LANGUAGE

The research is dedicated to the study of the vowel sounds in Crimean Tatar and Turkish languages. The article is relevant and modern. It is an

object of interest of many philologists, teachers of Turkic languages, engaged in the training of Crimean Tatar and Turkish pronunciations. The study of a foreign language is always associated with the study of pronunciation, phonetic originality. Knowledge of phonetic phenomena and patterns of their functioning is a prerequisite for a better ability to form and express their thoughts in a foreign language. After all, with the incorrect use of sounds, the meaning of the word can change and, accordingly, there may be problems with communication. A comparative study of the vowels of the Crimean Tatar and Turkish languages is directly related to the development of effective methods of teaching people pronunciation. This study makes it possible to take into account the typological differences between the two languages. The study is based on the material of the literary norms of the modern middle version of the Crimean Tatar language and the Istanbul version of the Turkish language. The objectives of the study are to compare the systems of vowel phonemes of the Crimean Tatar and Turkish languages, their differences. One of the most important tasks is to contribute to the construction of a more effective method of learning the phonetic norms of the studied Turkic languages by consistently and as completely as possible fully identifying typologically similar and specific phenomena in the sound system of the compared languages. The scientific novelty of the work is that it considers modern literary norms of both languages, as well as indicates the specifics of the pronunciation of individual sounds. The reasons for the appearance of long vowels are indicated. The results of the article have theoretical significance, as they make a certain contribution to the typological study of languages, to the theory of language and to the development of relevant problems of phonology. Regarding the practical significance, the results of the work can be used both in subjects for language study and in special courses.

Keywords: *Crimean Tatar language, Turkish language, phonetics, vowels, vocalism.*

REFERENCES

1. Avramenko, B. V. (2019). Klasyfikatsiia holosnykh i pryholosnykh zvukiv u turetskii ta ukrainskii movakh: komparatyvnyi aspekt. Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Serii: «Filolohiia». №40. S. 4–7.
2. Alieva, R. Yu. (2003). Sravnitel'naya kharakteristika foneticheskoy sistemy turetskogo i azerbaydzhanskogo yazykov : dis. kand. fil. nauk : 10.02.20. Makhachkala. 141 s.
3. Klassifikatsii tyurkskikh yazykov. URL: <http://linguodiversity.narod.ru/Links/Altaic/turkclas.htm>

4. Memetov, A. (2011). Glasnye v krymskotatarskom yazyke. Uchenye zapiski Krymskogo federal'nogo universiteta imeni V. I. Vernadskogo. Filologicheskie nauki. № 3–2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/glasnye-v-krymskotatarskom-yazyke>.

5. Memetov, A. (2012). Krymskotatarskiy yazyk. Fonetika. Simferopol': KRP «Izdatel'stvo «Krymuchpedgiz». 72 s.

6. Evrope i evropeytsakh | Videouroki «Elifbe». URL: <https://youtu.be/B-zBE6jWpX0/>

7. Radzhabalieva, R. G. (2003). Foneticheskie osobennosti turetskogo i kumyyskogo yazykov v sopostavlenii s russkim : dis. kand. fil. nauk : 10.02.02. Makhachkala 158 s.

8. Reshetov, E.S. (2015). Sistema vokalizma i konsonantizma yuzhno-berezhnogo dialekta krymskotatarskogo yazyka. Voprosy krymskotatarskoy filologii, istorii i kul'tury. №1. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/sistema-vokalizma-i-konsonantizma-yuzhnoberezhnogo-dialekta-krymskotatarskogo-yazyka>.

9. Schast'e | Videouroki «Elifbe». URL: <https://youtu.be/5HGJQ189f-E/>

10. Useinov, S.M. (2005) Izuchayte krymskotatarskiy yazyk (Sorok urokov). Simferopol' : Odzhak". s. 200.

11. Kharakhady, S. I. (2011) Obuchenie pervoklassnikov proiznosheniyy spetsificheskikh zvukov krymskotatarskogo yazyka na urokakh obucheniya gramote. Pedagogichniy diskurs. № 9. S. 361–366.

12. Kapalı e sesi. URL: <https://www.facebook.com/turkcenindirili/shareketi/posts/1121050677911064/>.

Дата надходження до редакції – 14.11.2021

Дата затвердження редакцією – 30.11.2021